

CZU: 159.964.2:159.942

PERSPECTIVE PSIHANALITICE ASUPRA FENOMENULUI PERICULOZITĂȚII ȘI AGRESIVITĂȚII UMANE

Zinaida BOLEA, Ion CUREA

Universitatea de Stat din Moldova

În articol sunt analizate principalele abordări psihanalitice privind problema agresivității, a gradului de periculozitate și riscului de recidivă în cazul actelor delincvente. Sunt prezentate teoriile freudiene asupra agresivității umane (pulsionea de moarte, sentimentul nevrotic de vinovăție și nevoia de pedeapsă), teoriile kleiniene (invidia primitivă, poziția schizo-paranoidă și poziția depresivă, clivajul), perspectiva winnicottiană privind semnificația terapeutică a unor acte delincvente la adolescenți. La fel, sunt anunțate și perspectivele contemporane psihanalitice asupra unor forme de tulburări narcisice care nuanțează și mai mult problematica actului delincvent și a agresivității. Autorii constată că teoriile psihanalitice permit o diferențiere și o reprezentare foarte nuanțată a comportamentului delincvent și antisocial și contribuie la stabilirea limitei între un comportament delincvent cu periculozitate înaltă și unul cu periculozitate redusă.

Cuvinte-cheie: *psihanaliză, delinvență, act antisocial, periculozitate, pulsione de moarte, sentiment de vinovăție, poziție schizo-paranoidă, poziție depresivă, clivaj.*

PSYCHOANALYTIC PERSPECTIVES ON THE PHENOMENON OF HUMAN DANGER AND AGGRESSION

The article presents an analysis of the main psychoanalytic approaches on the issue of aggression, the degree of danger and the risk of recidivism in delinquent acts. Freudian theories on human aggressiveness (death instinct, neurotic sense of guilt and need for punishment), kleinian theories (primitive envy, schizo-paranoid position and depressive position, splitting), winnicottian perspective on the therapeutic significance of delinquent acts in adolescents are analyzed. Similarly, the psychoanalytical contemporary perspectives on some forms of narcissistic disorder are also announced, which further shades the issue of delinquency and aggression. The authors note that psychoanalytic theories allow a differentiation and a nuanced representation of delinquent and antisocial behavior and help to establish the boundary between delinquent behavior with high dangers and reduced dangers.

Keywords: *psychoanalysis, delinquency, antisocial act, danger, death instinct, feeling guilty, schizo-paranoid position, depressive position, splitting.*

Introducere

Dintr-o perspectivă psihanalitică, ontogeneza umană începe cu realități psihice instinctuale, care vor solicita un parcurs de psihizare și umanizare. Din aceste începuturi instinctuale face parte și agresivitatea. Care va fi destinul acestui instinct, denumit pulsione în termeni psihanalitici, a fost o preocupare a psihanalizatorilor chiar de la începuturi. În 1933, atunci când Sigmund Freud îi răspunde lui Albert Einstein la întrebarea privind viitorul omenirii, perspectiva formulată de părintele psihanalizei în celebrul său articol *De ce război?* nu era foarte optimistă [1]. Oricum, psihanaliza și-a asumat obiectivul de a analiza cu sinceritate partea agresivă și distructivă din umanitate, fiind în preocupare permanentă și pentru resorturile sanogene ale individului uman și ale comunității umane. Printre aceste resorturi vom găsi în primul rând educația și cultura, concretizate în efortul continuu al individului de a reuși o intricare a pulsionilor, prin care umanul și viața vor reuși să domine mortiferul.

Considerații freudiene privind agresivitatea umană

Freud formulează în 1915 prima teorie a pulsionilor în care descrie psihicul uman, prezentând o conflictualitate continuă între pulsionele de autoconservare și pulsionele sexuale [2]. În 1923 Freud descrie a doua teorie a pulsionilor, care are o semnificație mai puțin optimistă. Conform acestei teorii, viața psihică este dominată de dualitatea pulsionii vieții și pulsionii morții. A doua topică freudiană a fost expusă în lucrarea cu o denumire sugestivă *Dincolo de principiul plăcerii* (1920) [3]. Au existat anumite premise individuale, științifice, istorice care au determinat reflecțiile freudiene asupra acestui subiect. În aspect științifico-practic/empiric, Freud este interesat de fenomenele clinice care compromit ideea priorității principiului plăcerii, cum ar fi repetarea în

manieră compulsivă a experiențelor traumatice, rezistența față de eforturile terapeutice, masochismul, sadismul, distructivitatea toxicomanilor etc. În aspect istoric, Freud este oripilat de ororile primului război mondial, fiind convins că există cauze interne inconștiente care îi determină pe indivizi să se distrugă. Toate aceste premise îl determină pe Freud către anul 1920 să înainteze ideea că există un conflict fundamental care ne determină funcționarea psihică: conflictul dintre pulsiunea de viață și pulsiunea de moarte. Pulsioniile de moarte desemnează o categorie fundamentală de pulsiuni care se opun pulsiunilor de viață și care tind la reducerea completă a tensiunilor, adică la readucerea ființei vii la starea anorganică. Pulsioniile de viață reprezintă categoria de pulsiuni care tind spre constituirea și menținerea unor unități din ce în ce mai mari. Pulsioniile de viață, desemnate și prin termenul Eros, cuprind nu doar pulsiunile sexuale propriu-zise, dar și pulsiunile de autoconservare [4]. Atunci când pulsiunea de viață predomină, agresivitatea inerentă fiecărei ființe umane este în mare parte controlată și folosită în serviciul vieții și al Eului. Atunci când predomină pulsiunea de moarte, la nivel individual se manifestă fenomene cum ar fi sadismul, masochismul, suicidul, la nivel colectiv – fenomenul războiului.

Astfel, vedem că către anul 1920 Freud este sigur de existența în individual uman a unei mișcări către agresivitate și moarte. În același timp, Freud a fost interesat și de micările agresive care se concretizează în anumite acte antisociale. În viziune freudiană, unele gesturi sunt determinate de nevoia de pedeapsă și de un sentiment puternic de vinovăție. Freud elaborează această ipoteză referindu-se la o funcționare preponderent nevrotică, având ca nod conflictual central problematica oedipiană. În teoria freudiană, Supraeul intervine în rolul său plener de procuror intern, care acuză și solicită, în același timp, autopedeapsa subiectului. Freud identifică o categorie specifică de infractori pe care îi denumește *răufăcători din sentiment de vinovăție* [5].

Conflictul Oedip presupune trăiri psihice intense în legătură cu cuplul parental, iar varianta clasică presupune predominanța iubirii în raport cu părintele de sex opus și ostilitate, rivalitate în raport cu părintele de același sex. Această conflictualitate este prezentată de Freud atât în termeni ontogenetic, cât și în termeni filogenetici. În lucrarea *Totem și tabu* Freud plasează conflictualitatea oedipiană la originile istoriei umane: este descris un Oedip arhaic trăit în cadrul orânduirii primitive – organizare în care exista un Tată autoritar care deținea puterea supremă asupra întregului trib, inclusiv puterea sexuală. Istoria oedipiană de la începuturile umanității descrisă de Freud reprezintă o trecere pleneră la act în sensul dorințelor oedipiene. Freud susține că în condițiile acestei conflictualități oedipiene strămoșii noștri și-au devorat tatăl, astfel fiind săvârșită crima originară care va condamna sau va înnobilă omul primitiv cu primele rudimente de vinovăție. Acest păcat originar ar determina apariția practicilor totemice, dar și dezvoltarea unei morale colective cu una dintre realizările morale cele mai importante – exogamia. Religia creștină ar fi și ea un rezultat nevrotic al acestei conflictualități și al acestei puneri în act ancestrale urmate de strategii defensive umanizante [6]. Aceeași conflictualitate oedipiană este continuată și în lucrarea *Dostoievski și paricidul*. Aici Freud se referă la trăsuri umane precum cruzimea, rivalitatea, care se manifestă și în conflictualitatea oedipiană și care pot urma atât varianta nevrotică a vinovăției și a nevoii de pedeapsă, cât și gesturi agresive cu mai puțin potențial de nevrotizare [7].

Considerații postfreudiene privind agresivitatea umană

Melanie Klein insistă asupra caracterului înnăcut al agresivității, fiind printre puținii psihanalisti care au susținut ipoteza freudiană privind pulsiunea morții. Poziția schizo-paranoidă caracterizează începutul vieții, iar mecanismul de apărare specific acestei perioade este clivajul. În 1895, acest concept a fost introdus în terminologia psihanalitică de Sigmund Freud, care s-a referit la clivajul Eului, pornind de la premisa că, „...omul se scindează pe el însuși sub un aspect sau altul”. Melanie Klein este psihanalista care a descris clivajul obiectului. Clivajul obiectului se manifestă, conform acestei autoare, din primele luni de viață și îi permite copilului să se apere de angoasă, de confuzia existențială. Copilul încă nu îl percepe pe celălalt – pe mama – ca pe un obiect integru, separat de el. Celălalt (obiectul-mama) este clivat într-un „obiect bun” și într-un „obiect rău”, dat fiind faptul că, în mod curent, copilul trăiește în relația cu celălalt atât experiențe pozitive, cât și negative și că nu are dezvoltată deocamdată capacitatea de a sintetiza, reuni aceste experiențe contradictorii. Clivajul este un mecanism timpuriu de apărare care este absolut normal la începutul vieții sau ulterior în situații marcate de conflicte puternice, ambivalență, angoasă, dar care este bine să-și restrângă aria de funcționare odată cu maturizarea psihică a individului. Atunci când clivajul predomină la o vârstă matură, el se manifestă prin incapacitatea individului de a percepe integru o persoană – cu calitățile și viciile sale, prin împărțirea strictă a oamenilor în „buni” și „răi”, prin tendința de a devaloriza sau de a idealiza anumite persoane sau situații, prin

incapacitatea de a vedea binele și răul atât la propria persoană, cât și la ceilalți, prin dificultăți în trăirea sentimentelor ambivalente. Predominanța clivajului la varstă adultă reprezintă uneori un mecanism al „războiului”, care include într-o formă evident, nesănătoasă, accesul la o permisiune internă de a comite acte agresive.

Alt concept kleinian important, care clarifică anumite mișcări heterodestructive, este cel de invidie. Melanie Klein susține că la începuturile vieții suntem dominați de trăiri insuportabile de angoasă și haos psihic, care sunt însoțite de ură, invidie care vin din neputință psihică. O creștere psihică, acompaniată de iubire și îngrijire din partea părinților, va educa aceste trăiri primitive, dar nu le va anula pentru totdeauna. Astfel, imaginea dușmanului este prinsă în psihicul individului uman filogenetic și ontogenetic și poate fi actualizată în momente critice ale istoriei personale și colective. În lucrarea *Invidie și recunoștință* Melanie Klein descrie invidia ca o stare trăită într-o formă pronunțată și inconștientă, atât de copilul mic, cât și de pacienții psihotici. În acest caz vorbim despre o invidie care depășește capacitatea psihică de elaborare a acesteia, în sensul în care pornim de la premisa că invidia reprezintă o trăire general umană. Mecanismul de apărare folosit prioritar în stările de invidie este devalorizarea obiectului. „Obiectul devalorizat nu mai provoacă invidie”, - afirmă Melanie Klein. Celălalt va fi în permanență atacat și această agresiune nu este determinată de frustrări obiective care vin dinspre celălalt. Invidia determină atacul asupra celui alt care este perceput ca fiind bun, anume cu scopul păstrării impresiei de omnipotență și autoidealizare [8].

Donald Winnicott scrie în 1956 celebrul său articol *Tendința antisocială*, în care abordează tematica delincvenței adolescente. Winnicott delimitează comportamentul delincvent, care nu poate fi recuperat, pentru că presupune prea multe beneficii secundare, și comportamentul delincvent, care presupune semnificații mai optimiste. În această lucrare Winnicott susține că, de fapt, copilul, adolescentul sau tânărul cu tendințe antisociale este un copil deprivat și în cazul lui se poate manifesta „complexul de deprivare”. După Winnicott, tendința antisocială nu este un diagnostic, ea este un comportament care are mai multe semnificații: 1) tendința antisocială obligă mediul să ia atitudine față de subiect; 2) tendința antisocială implică speranță; 3) tendința antisocială este o cerere disimulată de ajutor. În acest sens, Winnicott consideră că furtul corespunde unui prejudiciu vechi, este o formă de reparație și o formă de despăgubire. Cu referire la ideea privind pierderea obiectului, Winnicott spune: „Copilul care fură un obiect nu caută obiectul furat, ci o caută pe mama asupra căruia el are drepturi” [9].

Autorii psihanalitici contemporani anunță ipoteze revoluționare în intenția de a clarifica și nuanța fenomenul agresivității. Roussillon și col. (2007) asociază unele acte violente cu *suferința narcisic-identitară*. Autorii dau următoarea definiție suferinței narcisic-identitare: „Polul suferinței narcisic-identitare reprezintă un ansamblu complex și totodată coerent: complex, pentru că el reunește un anumit număr de tulburări aparent foarte diferite unele de altele în exprimările lor simptomatice; coerent, pentru că aceste tulburări se organizează în jurul rădăcinilor comune care afectează esențial narcisismul și continuitatea/discontinuitatea ereditară”. Ferrant susține că „suferința narcisic-identitară conturează nucleul umanului, ea merge în profunzime, în ceea ce este fundamental și foarte fragil în interiorul ființei”. Astfel, sunt identificate și descrise două dimensiuni centrale în procesul de structurare a suferinței narcisice: *travaliul de separare* și *travaliul de individualizare*. Ferrant (2007) descrie unele forme de exprimare a suferinței narcisic-identitare, cum ar fi *soluția prin obiect* și *soluția prin act*. Pentru autor, termenul *soluție* înseamnă „o tentativă de rezolvare” a suferinței narcisic-identitare, tentativă ce are o exprimare simptomatică. Atunci când se referă la *soluția prin obiect*, autorii citați au în vedere trăirea depresivă. Ferrant delimitează depresivitatea și depresia clinică. În depresivitate subiectul poate realiza un travaliu de doliu, în depresie pierderea se referă la un obiect fundamental, pierderea acestuia implică o formă de disperare, iar doliul este patologic. Această pierdere fundamentală determină căutarea și cramponarea de un obiect compensator exterior, iar dispariția obiectului „dop” reactualizează suferința. Ferrant menționează că pentru a depăși suferința, individul folosește câteva tipuri de obiecte: Obiectul de evacuare, care are funcția să poarte ceea ce subiectul este incapabil să poarte și ține de legăturile pervers-narcisice (exemplul *mobbing*-ului). Obiectul utilitar: celălalt este utilizat nu pentru ceea ce este el, ci pentru serviciile pe care poate să le ofere subiectului. El nu există decât ca un accesoriu, fără o identitate proprie. Obiectul este abandonat în momentul în care nu mai este util. *Soluțiile prin act* presupun punerea suferinței narcisice într-o serie de comportamente indezirabile – acte delincvente, precum furtul și vandalismul: „În cazul vandalismului nu este vorba despre dorința de a poseda ceva, ci este importantă posibilitatea de a murdări și de a distruge obiectul.

În cazul în care obiectul a fost absent în trecut, nu a fost disponibil, vandalismul este văzut de către Ferrant ca o modalitate de a duce obiectul până la limitele sale cu scopul „să se petreacă în sfârșit ceva” [10].

Concluzii

Analizând teoriile psihanalitice, constatăm că acestea permit o diferențiere și o reprezentare foarte nuanțată a comportamentului delincvent și antisocial. În plus, gândirea psihanalitică ajută la stabilirea limitei între un comportament delincvent cu pericolozitate înaltă și unul cu pericolozitate redusă. O altă contribuție importantă a elaborărilor psihanalitice este cea referitoare la posibilitatea de a gândi și identifica potențialul de recuperare. În acest sens, teoriile psihanalitice ajută să înțelegem statutul psihic și semnificațiile actului antisocial. Pornind de la premisa unei heteroagresivități caracteristice fiecărui individ uman, perspectivele psihanalitice invită la o identificare curativă și, preventivă cu actul delincvent și respectiv, la dezvoltarea potențialului psihoterapeutic al profesionistului din domeniul asistenței psihologice a persoanelor delincvente.

Referințe:

1. FREUD, S. De ce război? În: *Studii despre societate și religie*. București: Trei, 2000, p.207-221.
2. FREUD, S. Pulsioni și destine ale pulsionilor. În: *Psihologia inconștientului*. București: Trei, 2010, p.71-97
3. FREUD, S. Dincolo de principiul plăcerii. În: *Psihologia inconștientului*. București: Trei, 2010, p.213-287.
4. LAPLANCHE, J., PONTALIS, J.-B. *Vocabularul psihanalizei*. București: Humanitas, 1994. ISBN 973-28-0430-0
5. FREUD, S. Câteva tipuri de caracter din practica psihanalitică. În: *Eseuri de psihanaliză aplicată*. București: Trei, 1999, p.271-303.
6. FREUD, S. Totem și tabu. În: *Studii despre societate și religie*. București: Trei, 2000, p.337-537.
7. FREUD, S. Dostoievski și paricidul. În: *Eseuri de psihanaliză aplicată*. București: Trei, 1999, p.357-382.
8. KLEIN, M. *Invidie și recunoștință*. București: Trei, 2006. ISBN 978-973-707-127-9
9. WINNICOTT, D. Tendința antisocială. În: *De la pediatrie la psihanaliză*. București: Trei, 2003, p.394-406.
10. ROUSSILLON, R. *Manual de psihologie și psihopatologie clinică generală*. București: Editura Fundației Generația, 2010. ISBN: 973-1998-06-0

Date despre autori:

Zinaida BOLEA, doctor în psihologie, conferențiar universitar, Facultatea de Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială, Universitatea de Stat din Moldova; candidat al Societății Române de Psihanaliză; formator la *Fundația Generația* (București, România).

E-mail: zbolea@yahoo.com

Ion CUREA, doctorand, Școala doctorală *Psihologie și Științe ale Educației*, Universitatea de Stat din Moldova.

Prezentat la 15.10.2018